

การศึกษาวิเคราะห์วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้า
ANALYTICAL STUDY OF PARTICIPATORY TEACHING OF THE BUDDHA

พระธวัชชัย ชยวุฒโฒ (ไชยวุฒิ)

นิสิตปริญญาโท หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา)

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้า” มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาคือ 1) เพื่อศึกษาวิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม 2) เพื่อศึกษาวิธีการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า และ 3) เพื่อวิเคราะห์วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้า ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ประกอบด้วยองค์ประกอบ 5 ข้อ ดังนี้ 1) ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในทางบวก 2) การมีปฏิสัมพันธ์ที่ส่งเสริมซึ่งกันและกัน 3) ความรับผิดชอบของสมาชิกแต่ละบุคคล 4) การใช้ทักษะระหว่างบุคคลและทักษะการทำงานกลุ่มย่อย 5) กระบวนการกลุ่ม การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยปัจจัยส่งเสริมการเรียนรู้ 4 ด้านประกอบด้วย ตัวผู้เรียน, บทเรียน, วิธีจัดการเรียนการสอน, และสภาพแวดล้อม วิธีการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการสั่งสอนพุทธบริษัท 4 นั้น มีคุณสมบัติที่สำคัญ 6 ประการดังนี้ 1) ทรงสอนสิ่งที่จริงและเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง 2) ทรงรู้เข้าใจสิ่งที่สอนอย่างถ่องแท้สมบูรณ์ 3) ทรงสอนด้วยเมตตา มุ่งประโยชน์แก่ผู้รับคำสอนเป็นที่ตั้ง และไม่หวังผลตอบแทน 4) ทรงทำได้จริงอย่างที่สอน สามารถเป็นตัวอย่างที่ดีให้กับผู้เรียน 5) ทรงมีบุคลิกภาพโน้มน้าวจิตใจให้เขาใกล้ชิดสนิทสนมและพึงพอใจได้ความสุข 6) ทรงมีหลังการสอนและวิธีการสอนที่ยอดเยี่ยม โดยสรุปออกมาแบบเป็นวิธีสอนของพระพุทธเจ้าได้ ดังนี้ 1) แบบสากัจฉา หรือสนทนา 2) แบบบรรยาย 3) แบบตอบปัญหา และ 4) แบบวางกฎข้อบังคับ การวิเคราะห์วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้า คือ การจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวทางของพระพุทธเจ้า เป็นกระบวนการสร้างความรู้เป็นการเรียนรู้ที่อาศัยประสบการณ์เดิมผู้เรียนเป็นสำคัญ นำพาและต่อยอดก่อให้เกิดความรู้ใหม่ ๆ อย่างต่อเนื่อง ผู้เรียนสามารถกำหนดหลักการที่ได้จากการปฏิบัติและสามารถประยุกต์ใช้ทฤษฎีความรู้หรือหลักการได้อย่างถูกต้อง มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน และมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนด้วยกันเอง มีการแสดงออกทั้งกาย วาจา และจิตใจ การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวทางของพระพุทธเจ้า โดยนำมาวิเคราะห์วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้าได้ 4 วิธี ประกอบด้วย 1) วิเคราะห์ตามแนวพระทศพลญาณ 10 2) วิเคราะห์ตามแนวจริต 6 3) วิเคราะห์ตามแนวบุคคล 4 4) วิเคราะห์ตามแนวพุทธลีลา 4 และได้นำเสนอวิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้าไว้ 2 วิธีคือ 1) วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้าตามแนวไตรสิกขา 2) วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้าตามหลักศรัทธาและโยนิโสมนสิการ เพื่อเป็นวาทะแนวทางในการสอน และกระบวนการในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวทางของพระพุทธเจ้า

Abstract

This thesis entitled “Analytical Study of Participatory Learning Management of the Buddha”. The objectives of this research as follows: 1) to study the participatory learning management, 2) to study the participatory learning management of the Buddha, and 3) to analyze

the participatory learning management of the Buddha. It was found that participatory learning management process that consists of five elements as follows: 1) Positive relationship, 2) Interaction that promotes each other, 3) Responsibility of individual members, 4) Interpersonal skills and sub-working skills, and 5) The participatory learning group process can take place that depends on four factors to promote learning, including learner, lesson, teaching method, and environment.

The Learning management of the Buddha that Buddha taught the four Buddhist Assemblies there are six properties as follows: 1) The Buddha taught what is real and beneficial to the listeners, 2) The Buddha understood the teachings perfectly, 3) The Buddha taught with kindness, the main benefit to the learner And didn't expect return, 4) The Buddha did the actual teaching and can be a good example to the learner, 5) The Buddha has a personality to convince the intimate and happiness, 6) The Buddha taught great principles and teachings. In summary, these are the Buddha's teachings as follows: 1) Sākacchā or Discussion, 2) Lecture, 3) Answering the question and 4) Regulation. An analysis of participatory learning management of the Buddha that is the participatory learning management according to the way of the Buddha. It is a process of creating knowledge, learning experience based on the original student and leading and continuing to create new knowledge continuously. Learners can define the principles of practice and apply the theory of knowledge or principles correctly, there is interaction between instructor and learner along with there is interact between students with each other and there are physical, verbal and mental expressions. The participatory learning according to the way of the Buddha by analyzing there are four methods of participatory learning management, including 1) of the Buddha. 1) To analyze according to Dasa-balañña (the Ten Powers of the Perfect One), 2) To analyze according to Carita, 3) To analyze according to Puggala (four kinds of persons), 4) To analyze according to Desanāvīdhi (the Buddha's style or manner of teaching). And there are two presentation methods of the participatory learning management, including 1) How to manage the participatory learning of the Buddha according to Sikkhā or the threefold Learning and 2) How to manage the participatory learning of the Buddha according to Saddhā and Yonisomanasikāra in order to be the way of teaching and the process of learning activities to promote the participatory learning management according to the Buddha's way.

บทนำ

การจัดการศึกษาของไทยในปัจจุบัน เน้นจัดการเรียนการสอนโดยคำนึงถึงประโยชน์ของผู้เรียนเป็นสำคัญ แนวคิดนี้ได้รับการยอมรับและได้ใช้อย่างแพร่หลาย เพราะเป็นการจัดการเรียนการสอนที่ยึดผู้เรียนเป็นตัวตั้ง โดยคำนึงถึงความเหมาะสมกับผู้เรียนและประโยชน์สูงสุดที่ผู้เรียนควรจะได้รับ และมีการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีบทบาทสำคัญในการเรียนรู้ ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้อย่างตื่นตัวและได้ใช้กระบวนการเรียนรู้ต่าง ๆ อันจะนำผู้เรียนไปสู่การเกิดการเรียนรู้ที่แท้จริง (ทศนา แคมมณี, 2548 : 120) เพราะการเรียนรู้ที่เกิด

จากการคิด การค้นคว้า การทดลอง และการสรุปเป็นความรู้โดยตัวผู้เรียนเอง ผู้สอนจะเปลี่ยนบทบาทหน้าที่จากการถ่ายทอดความรู้มาเป็นผู้วางแผน จัดการ ชี้แนะ และอำนวยความสะดวกให้กับผู้เรียน ดังนั้นการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญจึงหมายถึงการจัดการให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง (ชนาธิป พรกุล, 2543 : 50) โดยมีผู้สอนเป็นผู้จัดประสบการณ์การเรียนรู้ การเปลี่ยนแปลงบทบาทใหม่นี้เท่ากับเป็นการเปลี่ยนจุดเน้นของการเรียนรู้ใหม่ ว่าความสำคัญของการเรียนรู้ อยู่ที่ผู้เรียนมากกว่าอยู่ที่ผู้สอน

แม้ว่าแนวคิดในการจัดการเรียนการสอนโดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญนี้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการจัดการศึกษาแต่ก็มีปัญหาเกิดขึ้นในการเรียนการสอนอยู่หลายปัญหาดด้วยกัน “วัฒนธรรมเงียบ” เป็นอีกปัญหาหนึ่งของจัดการศึกษา เป็นพฤติกรรมที่นักเรียนไม่มีปฏิสัมพันธ์กับผู้สอน เวลาผู้สอนถามแล้วผู้เรียนไม่ตอบคำถาม ใช้ความเงียบเป็นคำตอบ ความเงียบที่เกิดขึ้นนี้ทำให้ผู้สอนไม่เข้าใจในตัวผู้เรียน ทำให้ตีความหมายของความเงียบได้หลายความหมาย (พัศตรวิภา เอื้ออมรวิช, 2554) เมื่อผู้สอนตั้งคำถามในชั้นเรียนหรือให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็น จะเกิดภาวะความเงียบของผู้เรียนในชั้นเรียนขึ้น ได้ 3 ลักษณะคือ ความเงียบของผู้เรียนที่เกิดจากการไม่รู้ ความเงียบของผู้เรียนที่เกิดจากการมึนความรู้สึกรู้สึก และความเงียบแบบเป็นกลางของผู้เรียน (อาทิศย์ อินต๊ะแก้ว, 2556) หากพิจารณาแล้วพฤติกรรมที่ผู้เรียนไม่ให้ความร่วมมือ หรือขาดความมีส่วนร่วมในการเรียนการสอน โดยใช้วิธีนิ่งเงียบนี้มีหลายสาเหตุ เช่น กลัวครู กลัวตอบผิด ไม่เข้าใจในเนื้อหาบทเรียน ไม่เข้าใจในคำถามที่ผู้สอนถามและตอบคำถามไม่ได้ เป็นต้น วัฒนธรรมเงียบ จึงเป็นปัญหาสำคัญที่ขัดแย้งกับหลักการจัดการศึกษาแบบเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เนื่องจากการเรียนรู้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่สังเกตได้ ถ้าต้องการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมหรือคุณลักษณะใด ๆ ที่พึงประสงค์ต้องให้มนุษย์เกิดการเรียนรู้เรื่องนั้น ๆ ก่อน และการเรียนรู้จะต้องให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง อันหมายถึงการจัดประสบการณ์เรียนรู้ ที่ต้องพิจารณาให้ความสำคัญกับผู้เรียนเหนือสิ่งอื่นใด (ชาติ แจ่มนุช, 2540 : 1) ปัญหาข้างต้นนี้จะต้องหาวิธีการแก้ไข โดยมีแนวคิดในการจัดการเรียนการสอนให้เกิดการมีส่วนร่วมระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน ให้มีปฏิสัมพันธ์แลกเปลี่ยนความเห็นซึ่งกันและกัน เพื่อทำให้เกิดการเรียนการสอนดังกล่าวนี้ จะต้องหาเทคนิค และวิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมมาแก้ไขปัญหา วัฒนธรรมเงียบ เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในการในการจัดการเรียนรู้

พระพุทธเจ้าพระองค์ทรงเป็นนักการสอนที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ทรงพระปรีชาสามารถยอดเยี่ยมในการอบรมสั่งสอน และประสบความสำเร็จในการสอนอย่างสูงสุด พระนามอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า ที่ปราชญ์ได้ขนานนามถวายและพุทธศาสนิกชนกล่าวเรียกกันเสมอ คือคำว่า “พระบรมศาสดาหรือพระบรมครู” ซึ่งแปลว่าพระศาสดาผู้ยอดเยี่ยมหรือผู้เป็นยอดของครู ในภาษาบาลีก็มีบทพุทธคุณถวายพระเกียรติว่า “สตถา เทวมนุสสาน” (ม.อ. (บาลี) 14/676/448) แปลว่าพระศาสดาของทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย และมีคำเสริมพระพุทธคุณว่า “อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ” (วิมพา. (ไทย) 1/1/1) แปลว่าเป็นสารถิฝึกคนได้ไม่มีใครยิ่งกว่า (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2549 : 1) พระองค์ทรงแบ่งคนออกเป็น 4 ประเภท และเปรียบด้วยบัว 4 เหล่า ทรงจำแนกธรรมได้ถูกจริตหรือภูมิปัญญาของผู้ฟังแต่ละประเภทอย่างได้ผล ด้วยลีลาการสอนที่ว่าแจ่มแจ้ง จูงใจ หาญกล้า ร่าเริง ในแง่ของการสอนพระพุทธเจ้าทรงวางแนวคิดพื้นฐานไว้ว่า สอนให้มีวิธีการใหม่ วางรากฐานอยู่บนสติปัญญา และการตามหาเหตุผล สอนให้คิดอย่างอิสระ เชิญคิดหาเหตุผลให้เต็มที่ แต่อย่าคิดอย่างเดียว ให้ปฏิบัติด้วย (สุชีโว ภิกขุ, 2549 : 32) เพราะเหตุนี้พระองค์จึงทรงมีวิธีการสอนที่หลากหลายให้เหมาะสมแต่ละบุคคล โดยการวิเคราะห์ผู้เรียน คือ ทรงคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล คำนึงถึงความพร้อมของผู้ฟังเป็นเกณฑ์ ทรงปรับรูปแบบการสอนให้เหมาะสมกับสถานการณ์และสภาพแวดล้อมของผู้ฟังอยู่เสมอ พระองค์ทรงจัดรูปแบบการสอนให้เข้ากับจริตของผู้ฟังนั้น ๆ (พระมหาทวี มหาปัญโญ, 2545) พระองค์ทรงเริ่มต้นในการสอนด้วยการสร้างบรรยากาศในการสอน ทรงปรับรูปแบบ สถานการณ์ ในการ

สอนให้เหมาะสมกับผู้ฟัง เช่น แบบสากัจฉา หรือสนทนา แบบบรรยาย แบบตอบปัญหา และแบบวางกฎข้อบังคับ เป็นต้น

พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีเริ่มต้นที่น่าสนใจมาก โดยปกติพระองค์จะไม่ทรงเริ่มสอนด้วยการเข้าสู่เนื้อหาธรรมที่เดียว แต่จะทรงเริ่มสนทนากับผู้ทรงพบเห็นหรือผู้มาเฝ้า ด้วยการวิเคราะห์ธรรมชาติและความแตกต่างของผู้เรียนเพื่อทดสอบความรู้และประสบการณ์เดิมของผู้ฟังก่อน ในเรื่องที่เขารู้เข้าใจดีหรือสนใจอยู่ และมีความชำนาญในเรื่องนั้น ๆ เช่นเมื่อทรงสนทนากับควาญช้างก็ทรงเริ่มสนทนาด้วยวิธีฝึกช้าง (ม.ม. (ไทย) 13/1-3/1-4) พบขวานากีสันทนาเรื่องการปลูกข้าวทำนา (ขุ.ส. (ไทย) 25/76-82/517-520) พบพราหมณ์ก็สนทนากับความรู้เรื่องไตรเพทที่พราหมณ์ถนัด จากนั้นพระพุทธเจ้าทรงโน้มจิตของพราหมณ์ด้วยความรู้ของพราหมณ์เอง (ที.ส. (ไทย) 9/300-322/111-124) บางทีก็ทรงชี้จุดสนใจหรือเหมือนสะกิดให้สะดุ้งเป็นการปลุกเร้าความสนใจ พระพุทธเจ้าทรงมีพุทธวิธีในการสอน และเทคนิควิธีการต่าง ๆ ที่ใช้ในการสอน เพื่อให้พุทธบริษัท 4 ที่ได้ฟังธรรมจากพระองค์เข้าใจ เกิดความอยากที่จะมีส่วนร่วมและเรียนรู้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้สรุปพุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าจากพระไตรปิฎกไว้ดังนี้ 1) การยกอุทาหรณ์ และการเล่านิทานประกอบ 2) การเปรียบเทียบกับข้ออุปมา 3) การใช้อุปกรณ์การสอน 4) การทำเป็นตัวอย่าง 5) การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่ 6) อุปมาเลือกคนและการปฏิบัติรายบุคคล 7) การรู้จักจังหวะและโอกาส 8) ความยืดหยุ่นในการใช้ 9) การลงโทษและให้รางวัล และ 10) กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2549 : 41) ที่กล่าวมานี้ล้วนแต่เป็นวิธีการจัดการเรียนรู้ตามแบบ พุทธวิธีการสอน ซึ่งเป็นรูปแบบในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า

จากพุทธวิธีการสอนที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ที่ยกมาข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงมีพุทธวิธีการสอนที่หลากหลายเพื่อให้ผู้ฟังเกิดความอยากมีส่วนร่วม ที่จะเรียนรู้ และกระตือรือร้นที่จะศึกษาเรียนรู้จากพระองค์ในฐานะเป็นครูผู้สอน เพราะงานส่วนใหญ่ของผู้สอนก็คือการสร้างเงื่อนไขและกิจกรรมโครงสร้างที่จะจูงใจผู้เรียนให้บรรลุผลสัมฤทธิ์ในศักยภาพการแสดงออกของเขาอย่างเต็มที่ ผู้สอนควรสร้างแรงจูงใจเพื่อให้ผู้เรียนบรรลุเป้าหมาย และเป็นแม่แบบของการสนใจการเรียนรู้ เพื่อถ่ายทอดความกระตือรือร้นผู้สอนสามารถแสดงให้เห็นโดยอิริยาบถ คำพูด และการใช้สื่อต่าง ๆ ให้ผู้เรียนอยากรู้อยากเห็นเกิดความสนใจต้องการเข้าใจ (ชาญชัย อาจินสมาจาร, 2545 : 199) เมื่อพิจารณาจะเห็นว่า พระพุทธเจ้า พระองค์ทรงเป็นเลิศในการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมด้วยความสำคัญและเหตุผลดังที่กล่าวมา ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาพุทธวิธีการสอนพระพุทธเจ้า เพื่อศึกษาและถอดบทเรียนจากพุทธวิธีการสอนของพระองค์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก นำองค์ความรู้ในเรื่องวิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้าที่ได้มาใช้เป็นแบบอย่างในการแก้ไขปัญหาในการจัดการเรียนการสอนโดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพ และประสิทธิผล ในการจัดการเรียนการสอนต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม
2. เพื่อศึกษาวิธีการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า
3. เพื่อวิเคราะห์วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้า

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยทำการรวบรวมข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) จากพระไตรปิฎก อรรถกถา และรวบรวมข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) จากหนังสือ ตำรา เอกสารทางวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งในภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ โดยมีขอบเขตการทำวิจัยดังต่อไปนี้

ขอบเขตด้านข้อมูล

ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) คือ พระไตรปิฎกบาลี ฉบับ สยามมกุฎราชวิทยาลัย พ.ศ.2525 พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.2539 และจากเอกสารชั้นรอง (Primary Sources) ได้แก่ พระไตรปิฎกอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.2560 ตลอดจนงานเขียนของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา และนักการศึกษา ข้อมูลจากฐานข้อมูลสำเร็จรูป (CD-ROM) เครือข่ายสารสนเทศ (Internet) สารานุกรม (Encyclopedia) ที่กล่าวถึงเรื่อง พุทธวิธีการสอน รวมถึงเอกสารวิชาการ ตำรา และงานวิจัย ของนักการศึกษาทั้งไทย และต่างประเทศ ที่เกี่ยวข้องกับวิธีการสอนแบบมีส่วนร่วม

ขอบเขตด้านเนื้อหา

- ความหมาย ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม
- วิธีการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า
- วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้า

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยทำการรวบรวมข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 อรรถกถาและรวบรวมข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) จาก หนังสือ ตำรา บทความ งานวิจัย และเอกสารทางวิชาการ แนวคิดของนักการศึกษา ทั้งไทยและต่างประเทศ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม พร้อมทั้งศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพุทธวิธีการสอน ทั้งด้านความหมาย รูปแบบ และลักษณะ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก รวมถึงอรรถกถา และทำการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา (Content Analysis Technique) แล้วนำเสนอในรูปแบบการพรรณนา

ผลการศึกษา

วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

ผลวิจัยพบว่าวิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม มีองค์ประกอบของการเรียนการสอน ที่สำคัญที่สุดของการจัดการศึกษา เพราะเป็นการนำหลักสูตรไปใช้ปฏิบัติให้เกิดผลตามที่มุ่งหวังไว้ คุณภาพของการศึกษาจะดีหรือไม่เพียงใดนั้นย่อมเป็นผลโดยตรงจากการสอนเป็นประการสำคัญ ดังนั้นในการสอนแต่ละครั้งไม่ว่าจะเป็นเนื้อหาวิชาใดก็ตาม ควรจะมีองค์ประกอบพื้นฐานของกระบวนการเรียนการสอนดังนี้ 1) จุดมุ่งหมายการ 2) พฤติกรรมพื้นฐานของผู้เรียน 3) การเรียนการสอน 4) การวัดและประเมินผล

การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการจัดการเรียนรู้ที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลางในการจัดการเรียนการสอน การเรียนแบบมีส่วนร่วมนับได้ว่าเป็นรูปแบบการจัดการศึกษาที่มีความสำคัญในการที่จะพัฒนาผู้เรียนให้เกิดการ

เรียนรู้และมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น เป็นการจัดการเรียนการสอน ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความกระตือรือร้นในการเรียน เปิดโอกาสให้ผู้เรียนตั้งคำถามในการทำงาน ผิการแก้ไขปัญหา และเรียนรู้ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข โดยมีหลักการหลักการที่มีประสิทธิภาพในการพัฒนาบุคคลทั้งด้านความรู้ ทักษะ และทัศนคติ ได้ดีที่สุด ผ่านการสังเคราะห์ ซึ่งได้โครงสร้างพื้นฐานของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมที่ประกอบด้วยวงจรการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ผสมผสานกับ กระบวนการกลุ่ม เพราะผู้เรียนทุกคนมีประสบการณ์ จึงสามารถทำให้เกิดประโยชน์สูงสุด หรือแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ซึ่งกันและกัน และช่วยกันทำในสิ่งที่ยาก หรือไม่เคยทำมาก่อนด้วยความมั่นใจ โดยเฉพาะการฝึกอบรมที่อาจมี ข้อจำกัดในด้านเวลาเป็นการเรียนรู้ที่ และอาศัยประสบการณ์เดิมของผู้เรียน ก่อให้เกิดความรู้ใหม่ ๆ อย่างต่อเนื่อง ผู้เรียนสามารถกำหนดหลักการที่ได้จากการปฏิบัติและสามารถ ประยุกต์ใช้ทฤษฎีหรือหลักการได้อย่างถูกต้อง เป็นการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการทำงานเป็นกลุ่ม มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน และมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียน ด้วยกันเอง นำไปสู่การเรียนรู้ที่มีความสุข มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล และกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม หรือการเรียนรู้แบบร่วมมือ ประกอบด้วยองค์ 5 ข้อ ดังนี้ 1) ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในทางบวก 2) การมี ปฏิสัมพันธ์ที่ส่งเสริมซึ่งกันและกัน 3) ความรับผิดชอบของสมาชิกแต่ละบุคคล 4) การใช้ทักษะระหว่างบุคคล และทักษะการทำงานกลุ่มย่อย 5) กระบวนการกลุ่ม และการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยปัจจัย ส่งเสริมการเรียนรู้ 4 ด้าน คือ 1) ตัวผู้เรียน 2) บทเรียน 3) วิธีการจัดการเรียนการสอน 4) สภาพแวดล้อม

วิธีการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า

ผลวิจัยพบว่า วิธีการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าสอน คือ ความจริงที่เป็น ประโยชน์ ใช้แก่ทุกข์ได้ นำไปสู่จุดหมาย ก็ควรจะพูดถึงประโยชน์และจุดหมายด้วย ลักษณะทั่วไปของพุทธศาสนา ประการหนึ่ง ก็คือเป็นเรื่องของการดำเนินชีวิต หรือหลักการและวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าสู่จุดหมาย ที่นี้ จุดหมายในทาง พุทธศาสนาเราก็เรียนกันมามี 3 ประการ เรียกว่า อตถะ อตถะ 3 ประการ นี้ ถ้าจะแบ่งตามระดับก็จะได้ เป็น 3 อย่าง คือ 1) ภูมิธรรมมีกัตถะ ประโยชน์ปัจจุบัน, ประโยชน์ในโลกนี้, ประโยชน์ขั้นต้น 2) สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์เบื้องหน้า, ประโยชน์ในภพหน้า, ประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไป และ 3) ปรมัตถะ ประโยชน์สูงสุด, จุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน โดยมีจุดหมายในการสอน เพื่อการสร้างประโยชน์ ความเกื้อกูลและความสุขแก่พหุชน (พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย) และเกื้อกูลต่อสังคมโลก (โลกานุกมฺปาย) 1) อตถายะ เพื่อประโยชน์ 2) หิตายะ เพื่อ และ 3) สุขายะเพื่อสุข พระองค์มุ่ง สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่เข้าใจได้ยาก สอนเนื้อเรื่องที่ ค่อยลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับ ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยความจริงให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง อย่าง ที่เรียกว่าประสบการณ์ตรงสอนตรงเนื้อหา สอนตรงเรื่อง คมอยู่ในเรื่อง มีจุดไม่วกวนไขว่ไขว ไม่ออกนอกเรื่อง สอน เท้าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล และสอนสิ่งที่มีความหมาย โดยใช้ พุทธวิธีการสอน ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการสั่งสอนพุทธบริษัท 4 นั้น มีคุณสมบัติที่สำคัญ 6 ประการดังนี้ 1) ทรงสอนสิ่งที่จริง และเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง 2) ทรงรู้เข้าใจสิ่งที่สอนอย่างถ่องแท้สมบูรณ์ 3) ทรงสอนด้วยเมตตา มุ่งประโยชน์แก่ผู้ รับคำสอนเป็นที่ตั้ง และไม่หวังผลตอบแทน 4) ทรงทำได้จริงอย่างที่สอน สามารถเป็นตัวอย่างที่ดีให้กับผู้เรียน 5) ทรง มีบุคลิกภาพโน้มน้าวจิตใจให้เข้าใจลึกซึ้งสนิทสนมและพึงพอใจได้ความสุข 6) ทรงมีหลักการสอนและวิธีการสอนที่ ยอดเยี่ยมและพระองค์วิธีสอนดังนี้ 1) แบบสาธกัจฉา หรือสนทนา วิธีนี้น่าจะเป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยไม่น้อยกว่าวิธีใด ๆ โดยเฉพาะในเมื่อผู้มาเฝ้าหรือส่งพบนั้น ยังไม่ได้เลื่อมใสศรัทธาในพระศาสนา ยังไม่รู้ไม่เข้าใจหลักธรรมในการสนทนา พระพุทธเจ้ามักจะส่งเป็นฝ่ายถามนำคู่สนทนาเข้าสู่ความเข้าใจธรรมและความเลื่อมใสศรัทธาในที่สุด 2) แบบ บรรยาย วิธีสอนแบบนี้ น่าจะส่งใช้ในที่ประชุมใหญ่ในการแสดงธรรมประจำวัน ซึ่งมีประชาชนหรือพระสงฆ์จำนวนมาก และส่วนมากเป็นผู้มีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจกับมีความรู้เริ่มใสศรัทธาอยู่ 3) แบบตอบปัญหา ผู้ที่ถามมานั้น

นอกจากผู้ที่มีความสงสัย ข้องใจในข้อธรรมต่าง ๆ 4) แบบวางกฎข้อบังคับ เมื่อเกิดเรื่องมีภิกษุกระทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นเป็นครั้งแรก พระสงฆ์หรือประชาชนเล่าลือโพชนาติเตียนกันอยู่ มีผู้นำความมาราบทูลพระพุทธเจ้า ร้องก็จะทรงเรียกประชุมสงฆ์สอบถามภิกษุผู้กระทำความผิด เมื่อเจ้าตัวรับได้ความเป็นจริงแล้ว ก็จะทรงดำหนิชี้แจงผลเสียหายที่เกิดขึ้นแก่ส่วนรวม พรรณนาผลร้ายของความประพฤติไม่ดี และคุณประโยชน์ของความประพฤติที่ดีงามแล้วทรงแสดงธรรมกถาที่เหมาะสมกับเรื่องนั้นโดยอาการที่พระพุทธเจ้าทรงสอน พระพุทธเจ้าทรงมีจุดมุ่งหมายในการสอน ที่เรียกว่า อาการที่ทรงสั่งสอน 3 ประการ ดังนี้ 1) อภิญาญธรรมเทศนา ได้แก่ ทรงสั่งสอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้ถึงเห็นจริงในธรรมที่ควรเห็น 2) สนิทานธรรมเทศนา ได้แก่ ทรงสั่งสอนมีเหตุที่ผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็นจริงได้ ไม่เลือนลอย 3) สัปภาวิจริธรรมเทศนา ได้แก่ ทรงสั่งสอนเป็นอัครจริย คือผู้ปฏิบัติตามย่อมได้ประโยชน์โดยสมควรแก่ความปฏิบัติ

การวิเคราะห์วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้า

ผลวิจัยพบว่า การจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวทางของพระพุทธเจ้า เป็นกระบวนการสร้างความรู้เป็นการเรียนรู้ที่อาศัยประสบการณ์เดิมผู้เรียนเป็นสำคัญ นำพาและต่อยอดก่อให้เกิดความรู้ใหม่ ๆ อย่างต่อเนื่อง ผู้เรียนสามารถกำหนดหลักการที่ได้จากการปฏิบัติและสามารถประยุกต์ใช้ทฤษฎีความรู้หรือหลักการได้อย่างถูกต้อง มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน และมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนด้วยกันเอง มีการแสดงออกทั้งกาย วาจา และจิตใจ การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวทางของพระพุทธเจ้า จึงเป็นการเรียนรู้ที่สามารถพัฒนาทั้งองค์ความรู้ ทักษะ ทักษะ และพฤติกรรมที่พึงประสงค์ของผู้เรียนจากจุดเริ่มต้นไปถึงจุดสูงสุดที่สุดได้ เนื่องจากการเรียนรู้ที่ดึงประสบการณ์ ศักยภาพของผู้เรียนออกมาใช้อย่างเต็มที่ในการเรียนรู้

พระพุทธเจ้าพระองค์ได้วางแนวทางสำคัญในการจัดการเรียนรู้ที่เน้นการมีส่วนร่วมของผู้เรียน ผู้ฟัง โดยประการแรกเริ่มจากการสอนจากสิ่งที่รู้ที่เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจแล้วไปหาสิ่งที่เห็นเข้าใจได้ยาก เนื้อหาต้องเป็นเนื้อหาที่คนฟังเข้าใจง่ายหรือเข้าใจดีอยู่แล้ว ค่อยโยงไปหาเนื้อหาที่เข้าใจยากหรือยังไม่เข้าใจตามลำดับโดยใช้กระบวนการสอนตามหลักอริยสัจ 4 ประการ สอนจากเนื้อหาที่ลุ่มลึกลงไปตามลำดับหรือสอนเนื้อหาเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับและความต่อเนื่องกันเป็นสายลงไปเพื่อให้ผู้เรียนค่อยตามและเกิดการอยากรู้อยากปฏิบัติ ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟัง หรือได้ทดลองปฏิบัติจริง อย่างนี้เรียกว่าสอนด้วยประสบการณ์ตรง มุ่งสอนให้ตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง ตรงประเด็น คมอยู่ในเรื่อง มีจุด ไม่วกวน ไม่ไขว้เขว ไม่ออกนอกเรื่องโดยไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับเนื้อหา หรือที่เรียกว่าสอนตรงเนื้อหาอย่างมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้ โดยสอนเท่าที่จำเป็นพอดี สำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล และสอนสิ่งที่มีความหมาย ให้ผู้เรียนเรียนรู้ เข้าใจ และนำไปปฏิบัติเพื่อเกิดเป็นประโยชน์สูงสุดแก่ตัวผู้เรียนเอง การวิเคราะห์วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้า 4 วิธี ประกอบด้วย 1) วิเคราะห์วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพระทศพลญาณ 10 2) วิเคราะห์วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวจริต 6 3) วิเคราะห์วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวบุคค 4 4) วิเคราะห์วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวพุทธลีลา 4 และได้เสนอวิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้าไว้ 2 วิธีคือ 1) วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้าตามแนวไตรสิกขา 2) วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้าตามหลักศรัทธาและโยนิโสมนสิการ พร้อมกันนี้ได้วางแนวทางในการสอนและกระบวนการในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวทางของพระพุทธเจ้า

บทสรุป

กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ประกอบด้วยองค์ประกอบ 5 ข้อ คือ 1) ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในทางบวก 2) การมีปฏิสัมพันธ์ที่ส่งเสริมซึ่งกันและกัน 3) ความรับผิดชอบของสมาชิกแต่ละบุคคล 4) การใช้ทักษะระหว่างบุคคลและทักษะการทำงานกลุ่มย่อย และ 5) กระบวนการกลุ่ม การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยปัจจัยส่งเสริมการเรียนรู้ 4 ด้านประกอบด้วย ตัวผู้เรียน บทเรียน วิธีจัดการเรียนการสอน และสภาพแวดล้อม

วิธีการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า มีคุณสมบัติที่สำคัญ 6 ประการคือ 1) ทรงสอนสิ่งที่จริงและเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง 2) ทรงรู้เข้าใจสิ่งที่สอนอย่างถ่องแท้สมบูรณ์ 3) ทรงสอนด้วยเมตตา มุ่งประโยชน์แก่ผู้รับคำสอนเป็นที่ตั้ง และไม่หวังผลตอบแทน 4) ทรงทำได้จริงอย่างที่สอน สามารถเป็นตัวอย่างที่ดีให้กับผู้เรียน 5) ทรงมีบุคลิกภาพโน้มน้าวจิตใจให้เข้าใจซัดสนิทสนมและพึงพอใจได้ความสุข และ 6) ทรงมีหลักการสอนและวิธีการสอนที่ยอดเยี่ยม โดยสรุปมี 4 รูปแบบ คือ 1) แบบสากัจฉา หรือสนทนา 2) แบบบรรยาย 3) แบบตอบปัญหา และ 4) แบบวางกฎข้อบังคับ

วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้า เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่อาศัยประสบการณ์เดิมของผู้เรียนเป็นสำคัญ นำพาและต่อยอดก่อให้เกิดความรู้ใหม่ ๆ อย่างต่อเนื่อง การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมตามแนวทางของพระพุทธเจ้า สามารถวิเคราะห์และสรุปเป็น 4 วิธี คือ 1) วิเคราะห์ตามแนวพระทศพลญาณ 10 2) วิเคราะห์ตามแนวจริต 6 3) วิเคราะห์ตามแนวบุคคล 4 และ 4) วิเคราะห์ตามแนวพุทธลีลา 4 การประยุกต์จัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า สู่การจัดการกระบวนการเรียนการสอนในปัจจุบัน เพื่อให้เกิดการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมได้ 2 วิธี คือ 1) วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้าตามแนวไตรสิกขา 2) วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้าตามหลักศรัทธาและโยนิโสมนสิการ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

การวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้า เป็นการศึกษาความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม วิธีการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า เพื่อนำมาวิเคราะห์วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้าเพื่อนำมาใช้ในการจัดการเรียนรู้ ผู้วิจัยได้เสนอรูปแบบวิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้าไว้ 2 วิธีคือ 1) วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้าตามแนวไตรสิกขา 2) วิธีการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้าตามหลักศรัทธาและโยนิโสมนสิการ แสดงไว้เป็นแนวทฤษฎีเท่านั้น ยังมีได้นำไปสู่กระบวนการจัดการเรียนรู้จริงในสถานศึกษา ดังนั้นกระบวนการต่าง ๆ เมื่อนำไปใช้จริงในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน อาจมีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้เกิดความเหมาะสมกับการใช้จริง และผู้นำผลงานวิจัยนี้ไปใช้สามารถที่จะต่อยอดในการนำหลักธรรมคำสั่งสอนในทางพระพุทธศาสนาในหมวดธรรมหรือหัวข้ออื่น ๆ มาประยุกต์ใช้ในการออกแบบกิจกรรมการเรียนการสอน และจัดทำเป็นรูปแบบการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของพระพุทธเจ้าต่อไป

เอกสารอ้างอิง

ก.ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2546). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,

ข.ข้อมูลทุติยภูมิ

(1) หนังสือ :

ชนาธิป พรกุล. (2543). แคมป์รูปแบบการจัดการเรียนการสอนที่ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง. กรุงเทพมหานคร:

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

ชาญชัย อาจินสมาจาร. สหุทัยเทคนิคสู่ครูมืออาชีพ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ป๊อปปี้, 2545.

ชาติ แจ่มนุช. (2540). การจัดประสบการณ์การเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ครู

สภาลาดพร้าว.

ทศนา แหมมณี. (2557). ศาสตร์การสอน: องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ. พิมพ์ครั้งที่

18. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2549). พุทธวิธีการสอน. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิกจำกัด.

สุชีโว ภิกขุ. (2494). พระพุทธศาสนาในแง่ปรัชญาและวิทยาศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

(3) วิทยานิพนธ์

พระมหาทวี มหาปัญญา (ละลง). (2545). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนในอัมมปัทฏฐกถา”.

วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พัศตร์วิภา เอื้ออมรวิช. (2554). “ปัจจัยที่มีผลต่อความเจียมในท้องเรียนของนักศึกษาไทยระดับอุดมศึกษา”.

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อาทิตย์ อินตะแก้ว. (2556). “ประเภทของความเจียมและตัวแปรอธิบายความเจียมของนักศึกษามหาวิทยาลัยในชั้น

เรียนภาษาอังกฤษ: การพัฒนาทฤษฎีฐานรากจากการวิจัยแบบผสมวิธี”. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหา

บัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.